

Piotr Stasiński

"Autor-podmiot literacki-bohater" : XIX Konferencja Teoretycznoliteracka w Gołuniu

---

Biuletyn Polonistyczny 23/4 (78), 71-80

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dowo z Biblii wybranych poszczególnych metafor, jak i całych szeregów metaforycznych.

Mgr Ryszard Nycz

XIX KONFERENCJA TEORETYCZNO LITERACKA
„AUTOR — PODMIOT LITERACKI — BOHATER”

Gołun, 25 lutego — 1 marca 1980

Odbywające się w Gołuniu k/Kościierzyny XIX Konferencja Teoretycznoliteracka nt. "Autor - podmiot literacki - bohater", zorganizowana przez Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego (w 10-lecie istnienia Uniwersytetu) oraz IBL PAN, zgromadziła - zarówno wśród referentów, jak słuchaczy - przedstawicieli większości ośrodków uniwersyteckich.

Intencją organizatorów było ponowne wzbudzenie zainteresowania dla opisów, wyjaśnień i problematykacji psychologicznych w badaniach literackich (w szczególności - inspirowanych klasyczną psychoanalizą). Niewielu jednak referentów podjęło wprost to wyzwanie: większość usiłowała raczej - w sposób doskonalszy niż w czasach przełomu antypsychologistycznego - określać problematykę autora, podmiotu i postaci literackiej jako kreacji przede wszystkim tekstowych. Mimo więc, że propozycja organizatorów została podjęta niejako negatywnie, ponowne rozpatrzenie zagadnień, zdawałoby się przebrzmiałych, nabrało płodnego charakteru.

Konferencję rozpoczęła A. O k o p i e Ń - S ł a w i Ń s k a (IBL) referatem "Semantyka literackiego »ja«. »Ja« przedstawione wobec »ja« twórcy". Autorka prowadziła wywód o

sprawach fundamentalnych dla właściwego utworowi literackiemu statusu podmiotu. Stwierdzając nieuchronność uprzedmiotowienia się "ja" w każdym wytworze słownym, zajmowała się bardziej szczegółowo rozszczepieniem "ja" na podmiotowe i przedmiotowe w wypowiedzi literackiej, która w nowożytnej kulturze jest uzależniona od zapisu. Z tego punktu widzenia interesujący stał się paradoksalny status utworu literackiego konstytuowanego przez rozmaite, autonomizujące się wobec nadrzędnego podmiotu, zhierarchizowane "ja". Wielogłos ten jest swoisty dla literackości, lecz zarazem poniekąd przeczy elementarnemu założeniu, że utwór należy w zasadzie do jednego podmiotu, że jest wypowiedzią jednego autora, przedmiotem jego twórczej intencji i manipulacji. W końcowej partii rozważań referentka sprobowała sytuację odbioru literackiego: gdy twórcy piszą dla publikacji, gdy ich wypowiedź staje się przede wszystkim lub jedynie książką, powstaje szczególna niepewność, która od strony autora wypowiedzi jest niepewnością co do skuteczności narzędzi retorycznych, jakimi się posługuje, od strony zaś czytelnika - istoty nieznannej - niepewnością identyfikacji z głosami podmiotowymi - lub pozornie podmiotowymi - "rozlegającymi się" w utworze. Niepewność ta pociąga za sobą m.in. coraz większe komplikacje wewnątrztekstowych relacji osobowych, potęguje wielowypowiedzeniowość utworu literackiego, od badacza zaś wymaga wysubtelnienia aparatu analitycznego i stanowi dlań pociągające zadanie poznawcze.

Następny referat, W. P a n a s a (KUL), pt. "Semiotyka i problem podmiotu", stawiał kwestie o wyższym jeszcze stopniu ogólności, a przy tym oparty był na wyrazistych założeniach filozoficznych: fenomen komunikacji autor rozumiał jako nieustanny konflikt "osoby" ludzkiej i "kodu", konflikt zwieńczony za-

zwyczaj kompromisem między tymi instancjami (skoro w ogóle porozumienie dochodzi do skutku). Tekst, wypowiedź jest więc rezultatem tego kompromisu. Autor podważał semiotyczne podejście do zjawisk komunikacji, w którym - jego zdaniem - neguje się lub zapoznaje personalistyczny aspekt tekstu, zwłaszcza literackiego. Idąc tym krytycznym tropem, zajmował się typami wypowiedzi będących już na krawędzi niekomunikatywności: mową wewnętrzną ("autokomunikacją"), bełkotem i "wymownym milczeniem". Wystarczająco zindywidualizowane, mogą to być najsilniejsze manifestacje "osoby" ludzkiej, takie jednak, które odsłaniają zasadniczą niekomunikatywność treści osobowościowych, a więc - w istocie - negują międzyludzkie porozumienie. Zindywidualizowana wypowiedź bełkotliwa jest najdalsza od kompromisu osoby z kodem; kwestionuje go, sama bowiem jest sobie kodem. Jej wartość referent widzi w szczególnym, głęboko humanistycznym zaangażowaniu czytelnika (odbiorcy) - podobnie jak w alogicznej komunikacji intymnej.

D. D a n e k (IBL) w referacie "Literatura a psychologia" zaproponowała ponowne przemyślenie konsekwencji i sensu przełomu antypsychologistycznego w literaturoznawstwie i badaniach kultury. Zwalczając psychologizm pomieszano go - jej zdaniem - z psychologią, która jest uniwersalną dyscypliną badającą umysł ludzki. Ponieważ jednak bez założeń co do natury i funkcjonowania umysłu ludzkiego nie sposób uprawiać humanistyki, więc tak czy owak roztrząsano problematykę umysłu pod nowymi kryptonimami naukowymi. Odnowienie tej problematyki w literaturoznawstwie widzi autorka w takim opisie dzieła literackiego, który by łączył badanie samej jego organizacji artystycznej z przesłankami psychologicznymi ("umysłologicznymi").

J. K a c z o r o w s k i (KUL) przedstawił w referacie "Ten dziwny intruz, który jest we mnie" fenomenologiczny punkt widzenia na zjawisko lektury. Prelegenta interesowały filozoficzne właściwości obcowania osobowości czytelnika z zapisaną w dziele osobowością autora dzieła. Jego wywód koncentrował się wokół wysoce emocjonalnych właściwości czytania, angażującego całą podmiotowość uczestnika tego aktu - określonego jako "wchodzenie »ja« w »ja«". Lekturę dzieła porównywał referent z takimi interakcyjnymi doświadczeniami świadomości i samoświadomości, jak schizofreniczne iluzje, miłość, identyfikacja z Bogiem. W tym rozumieniu czytanie nabierało cech niezbędnego człowiekowi zaspokojenia potrzeby dopełniania osobowości, a zarazem - cech typowej sytuacji ludzkiej, polegającej na szukaniu "innego".

Referat P. S t a s i ń s k i e g o (IBL), zatytułowany "Autoironia jako postać wewnętrznej pragmatyki tekstu", dotyczył swoistej gry relacji osobowych wewnątrz wypowiedzi literackiej (paraliterackiej), zorganizowanej ironicznie lub autoironicznie. Referenta interesowało, jak w tego typu wypowiedzi manipuluje się czytelniczą skłonnością do identyfikacji z którąś z osobowych instancji tekstu. Próbował też wskazywać na uzależnienie możliwości dyskursu ironicznego od pewnych instytucjonalnych właściwości kultury literackiej danego czasu i miejsca.

W wystąpieniu "Autor - podmiot literacki - tekst", S. B a l b u s (UJ) zajął się dominującą w nowszym literaturoznawstwie problematyką podmiotu. Wyliczywszy najrozmaitsze funkcjonalne typy przejawiania się autorstwa w kulturze europejskiej, doszedł do przekonania, że literaturoznawstwo, nie mogąc się uporać z personalistycznymi, biografistycznymi czy

psychologistycznymi konotacjami faktu autorstwa, dokonało mimowolnej personifikacji kategorii podmiotu literackiego i poczęło go opisywać jak autora. Referent wyraził pogląd, że ów nie całkiem świadomy zabieg jest znaczący dla naszej kultury, która nie może się obyć bez kategorii autora. Z punktu widzenia badacza tej kultury jest to jednak zabieg nieuprawniony, gdyż miejsce podmiotu ("zastępującego" heurystycznie autora) znajduje się w całości w tekście, a nie przy tekście. Podmiot jest kompletnie tautologiczny w stosunku do wypowiedzi, jest więc kwestią należącą do poetyki, ale nie do teorii kultury, do której to dziedziny przenieśli go ambicje literaturoznawstwa.

Filolog klasyczny J. D a n i e l e w i c z (UAM) w referacie "Relacja: autor - podmiot literacki, w liryce greckiej" przekonująco dowodził, jak dalece geneza wszelkich wewnątrztekstowych kategorii osobowych związana była ze zmianami sytuacji obcowania odbiorców z wypowiedzią literacką w kulturze antycznej. Chodziło zwłaszcza o przemianę wypowiedzi przeznaczoną do jednorazowego wykonania wśród znajomych słuchaczy w wypowiedź do wykonania wielorazowego, zapisaną przez autora nie mogącego mieć wpływu na sytuację odbioru. Referent sugerował, że podobnie pragmatyczną genezę może mieć rozwój niektórych gatunków literackich starożytności.

Z. M a ' j c h r o w s k i (UG) w wystąpieniu "Pisarz i jego sobowtór. Z problemów biograficznej interpretacji" zaproponował eksperyment eseistyczno-badawczy, mianowicie historię literatury pojętą jako historia tego, co utracone w lekturze, i historię tego, co nie nabrało statusu wartości w narodowej tradycji literackiej. Miałyby to być historia dzieł i lektur, które uległy zapomnieniu, stały się jakby "tajne", choćby dla-

tego, że stanowiły doświadczenie "intymne", związane z biografią osobistą pisarza lub biografią pokoleń czytelniczych.

A. L e g e ź y ń s k a (UAM) w referacie nt. "Tłumacza i jego kompetencji autorskich" zanalizowała pewne sytuacje przekładu literackiego, które wymagają rozważenia nie tyle banalnej "wierności" tłumaczenia, co kwestii autorstwa czy też stopniowania autorstwa w zależności od komplikacji przekładu. Wypowiedź literacka w dwu różnych językach nie tylko nie jest tą samą wypowiedzią, ale i nie można autorskich kompetencji bezrefleksyjnie przypisać jednej osobie.

Referat H. M a r k i e w i c z a (UJ) o "Postaci narracyjnej i jej badaniu" był metodologicznym przeglądem rozmaitych podejść badawczych do kategorii postaci literackiej w epice. Ewolucja stanowisk w tym względzie uzależniona była od rozwoju samej powieści oraz od przemian podstaw filozoficznych literaturoznawstwa. Autor referatu klasyfikował różne sposoby konstruowania postaci zarówno z punktu widzenia poznawczych kompetencji narratora, jakich mu autor udzielał w różnych stadiach rozwoju powieści, jak i aparatu pojęciowego, przy pomocy którego owe sposoby konstruowania postaci bywały analizowane przez badaczy.

Podobnych zagadnień dotyczył referat E. K u ź m y (WSP Szczecin) "Zależność sposobu istnienia postaci literackiej od języka teoretycznego zastosowanego do jej opisu". Referent dowodził, że pozorne tylko jest wyeksploatowanie problematyki postaci w XIX-wiecznej teorii literatury (silnie przesyconej psychologizmem) - dzisiejsza teoria literatury również nie może się obyć bez tej kategorii, jakkolwiek stale poszukuje adekwatnego do jej opisu języka badawczego.

W. B o l e c k i (IBL) w referacie "Relacja: autor - bo-

nater w świadomości literackiej dwudziestolecia międzywojennego" zajmował się zjawiskiem emancypacji bohatera spod wszechwładzy autora w powieściach XX-lecia; emancypacji, która miała konsekwencje zarówno dla ewolucji twórczości powieściowej, jak dla języka i świadomości krytyki. Referent wykazał, jak z pozoru neutralne kategorie opisu dzieła literackiego "aksjologizują się" w krytyce i wpływają na kolejne poczynania pisarzy.

A. F i u t a (UJ) interesowały "Wcielenia bohatera lirycznego w poezji Miłosza", a zwłaszcza sposób, w jaki owe wcielenia np. "mistrz", "uczeń" konstytuują polifoniczność i polemizację tej poezji.

T. S t ę p i e ń (UŚl.) w obszernej analizie "Z wierszy o Małgorzatce" Tuwima dowodził implikacji światopoglądowych płynących z charakterystycznej dla danego utworu konfiguracji istotnych, zawartych w tekście kategorii osobowych, i gry między nimi. Z tego punktu widzenia interesujące jest zwłaszcza wykreowanie wewnątrztekstowego nosiciela ideologii, "autora wewnętrznego". Referat nosił tytuł "Relacje: autor - bohater - kontekst".

J. Ł u k a s i e w i c z (UWr.) rozpatrywał i egzemplifikował stereotypy "ja" lirycznego w poezji Jastruna, skupiając uwagę zarówno na ich związku z przemianami wartości obowiązujących w powojennej kulturze literackiej, jak na ich oryginalności i autonomii ("Obraz poety jako obraz autora w poezji Jastruna").

"Sytuacje wypowiedzi w utworach poetyckich jako ekwiwalent sytuacji komunikacyjnych autora" (na przykładzie wierszy recytowanych w kawiarni "Pod Picadorem") były przedmiotem rozważań R. C u d a k a (UŚl.). Autor dowodził wpływu sytuacji specyficznego przekazywania tekstu poetyckiego na jego ukształtowa-

nie retoryczne, pokazując, jak ówczesne "kawiarniane" obcowanie z poezją modyfikowało prostą ekwiwalencję między zewnętrzną sytuacją komunikacyjną a sytuacją wypowiedzi zawartą w utworach.

Czwarty dzień konferencji zamknęła D. M a z u r e k (UAM) referatem o poezji obrachunkowej lat 50-ych (pt. "Gdzie my, dokąd idziemy?"), w którym zajęła się retoryką podmiotu zbiorowego w owej poezji doświadczenia pokoleniowego.

Referat J. J a r z ę b s k i e g o (UJ) "Pięć zdarzeń w »teatrze mowy«" stanowił propozycję historycznoliteracką, w której autor porównywał pięć różnych narracji w polskiej prozie (od Gombrowicza do Andermana), podobnych dzięki retoryce trzecioosobowej, występującej w funkcji relacjonowania doświadczeń podmiotu. Referent wykazywał, że są to przykłady znamienne, sugerujące, że potencjalnie trzecioosobowa jest każda narracja, gdyż jest zawsze nakierowana na jakiś przedmiot. Wypowiedź natomiast w pierwszej osobie o sobie samym stanowi swego rodzaju zwichnięcie stylistycznej tendencji narracji.

J. B a l u c h (UJ) w referacie "Autorstwo i anonimowość" pokazywał, jak pewne sytuacje literackie decydują o sposobie ujawniania lub "ukrywania" autorstwa. Dowodził na przykładach, że w kulturze europejskiej nie jest oczywista teza o konieczności jawnego autora; w tej samej kulturze stworzono wiele sposobów funkcjonalnego zatajania autorstwa, związanych z pewnymi gatunkami literackimi lub sytuacjami komunikacyjnymi w kulturze literackiej.

Wystąpienie E. R z e w u s k i e j (UMCS) o "Teatrze Osobnym" Mirona Białoszewskiego było próbą opisu ujawniającej się w tekstach tego autora osobowości ludzkiej w kategoriach psychologicznych, a nawet w języku pojęć psychiatrii.

W. K r z y s z t o s z e k (UMK) zajął się "Techniką

punktów widzenia w prozie poetów I Awangardy", w szczególności w prozie Ważyka. Kwestię tę rozważa, posługując się pojęciem "spójności tekstu", zastosowanym do rozmaitych poziomów narracji oraz kreacji świata przedstawionego.

K. J a k o w s k a - D ą b r o w s k a (UMK) przedstawiła style kreowania autora w powieściach międzywojennych, wskazując na niektóre historyczne antecedencje. Autorkę interesowały zwłaszcza funkcje retorycznego zwrotu do czytelnika w tych powieściach, rozstrzygnięcie, czy zwrot taki miał charakter błahy i kurtuazyjny, czy też współtworzył organizację artystyczną powieści, przede wszystkim zaś, w jakiej mierze uwierzytelniał realizm powieściowy.

Zamykający konferencję referat E. F e l i k s i a k (F-UW) dotyczył "Podmiotu pamięci zbiorowej w prozie Konwickiego". Autorka zakwestionowała strukturalne opisy tego rodzaju prozy, proponując antyredukcyjny sposób pojmowania np. właśnie podmiotu pamięci zbiorowej, do którego Konwicki się odwołuje. Miałoby to być ujęcie typu psychosocjologicznego (zwłaszcza w odróżnieniu od socjologicznej redukcji pragmatycznej), w którym nie uległby zapoznaniu apel autora do archetypów narodowej świadomości.

*

Dyskusja nad referatami była dość rozproszona, choć podejmowano w niej próby systematyzacji pojęć używanych przez poszczególnych badaczy. Stosunkowo najwięcej kontrowersji wzbudził problem relacji między autorem a jego tekstową kreacją - podmiotem literackim. Starły się tu przede wszystkim dwa punkty widzenia: jeden, reprezentowany np. przez W. Panasa, który można by nazwać "personalistycznym", traktował podmiot jako z konieczności niedoskonały wehikuł treści osobowościowych, skąd-

inąd dostępnych wglądowi fenomenologicznemu lub psychologicz-
nemu; drugi, reprezentowany przez świadomych swych ograniczeń
zwolenników poetyki opisowej, uznawał podmiot za zobiektywizo-
waną kreację tekstową i tylko w takim sensie dostępną badaniu
literaturoznawczemu. Niejako obok tej różnicy poglądów sytuowa-
ły się wypowiedzi dyskutantów, kładących nacisk na uwarunkowa-
nia kultury literackiej jako zasadnicze dla sposobu funkcyjono-
wania relacji: autor - podmiot. Zdaniem niżej podpisanego, naj-
bardziej wyrazistą i radykalną próbą wysłownienia całej tej pro-
blematyki była wypowiedź S. Balbusa, który usiłował rozgrani-
czyć pole kompetencji literaturoznawstwa i kulturoznawstwa w
tym względzie.

Dr Piotr Stasiński

„W 450 ROCZNICĘ URODZIN JANA KOCHANOWSKIEGO”

Sprawozdanie z sesji naukowej

W dniu 19 kwietnia 1980 r. Oddział Olsztyński Towarzystwa
Literackiego im. Adama Mickiewicza - obchodzący 30-lecie dzia-
łalności - zorganizował przy współudziale Kuratorium Oświaty i
Wychowania sesję naukową poświęconą 450 rocznicy urodzin Jana
Kochanowskiego.

Otwarcia sesji dokonała dr A. M a c k o w i c z - prezes
Oddziału, która przedstawiła udział i rolę Towarzystwa w dosko-
naleniu wiedzy polonistycznej nauczycieli. W czasach, gdy Ol-
sztyń był uczelnią typu humanistycznego, Towarzystwo
spełniało jednocześnie znaczącą rolę w życiu literackim miasta
i województwa. Staraniem Oddziału odbyło się 245 odczytów, wy-